

КНИГОЗНАВСТВО. ПРЕСОЗНАВСТВО. ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

ПЕРШЕ ВИДАННЯ «ЕНЕЇДИ» (1798 р.) І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО У ФОНДАХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК ЛЬВОВА

Луїза Ільницька

завідувач відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника

Розглянуто два примірники рідкісного першого видання «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та примірник із фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ключові слова: Іван Котляревський, Іван Франко, Денис Зубрицький, Віктор Баворовський, Юхим Сіцинський, Стефанія Звонок, Іван Прийма.

We consider two samples of the rare first edition of «Eneida» (1798) by Ivan Kotlyarevskiy from the collections of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library and one sample of the same edition from the collections of the Scientific Library of Ivan Franko Lviv National University.

Keywords: Ivan Kotlyarevskiy, Ivan Franko, Denys Zubrytskyi, Viktor Bavorovskiy, Yukhym Sitsynskiy, Stefania Zvonok, Ivan Pryima.

Рассмотрены два экземпляра редкого первого издания «Енеиды» (1798) И. П. Котляревского в фондах Львовской национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника и экземпляр из фондов Научной библиотеки Львовского национального университета имени Ивана Франко.

Ключевые слова: Иван Котляревский, Иван Франко, Денис Зубрицкий, Виктор Баворовский, Евфимий Сицинский, Стефанія Звонок, Иван Прийма.

У 1897 р. у львівській газеті «Громадський Голос» Іван Франко публікує статтю «Народний празник» з приводу трьох ювілеїв у наступному, 1898 році — 250 років повстання під проводом Б. Хмельницького, 50 років скасування панщини в Галичині і 100 років від виходу «Енеїди» І. Котляревського. «Здавалось би, — пише І. Франко, — що супроти таких великих подій, як хлопське повстання 1648 р. і скасування панщини 1848 р., така річ, як видрукування невеличкої книжки народною мовою не має великої ваги. А тим часом хто ще знає, чи власне ті соті роковини появи невеличкої книжки Котляревського не будуть, може, найважливішою пам'яткою?... Маленька книжка Котляревського була немов те сім'я — мале і незначуще, та коли його всадити в землю, то воно розростеться і робиться великим деревом... Чого ми не здобули кровавим танцем Хмельниччини, чого нам не дали, бо не могли дати цісарські патенти, те починаємо собі здобувати власною духовою, просвітною працею» [33]. І. Франко вважає, що світ найбільше знає про українців завдяки народним пісням і творам Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, Марка Вовчка, Панаса Мирного та ін.

До постаті І. Котляревського І. Франко звертається у статті «Писання Котляревського в Галичині» [34], огляді «Українськоруська (малоруська) література» [37], рецензіях на праці Миколи Дашкевича «Малорусская и другія бурлескныя (шугливыя) «Энеиды» [36] та Івана Стешенка «И. П. Котляревскій и Осиповъ и ихъ взаимноотношенія» [35], опублікованих в «Кіевской Старине» у 1898 р., та ін. Чи то за збігом обставин, чи до ювілею видання «Енеїди», але майже всі ці статті були опубліковані у Записках Наукового Товариства імені Шевченка у 1898 р., коли Галичина, як і Наддніпрянська Україна, святкувала 100-річчя виходу «Енеїди» — першого твору народною мовою, від якого починається відлік нової української літератури. До речі, цього ж року громадськість Галичини відзначала 25-річчя літературної діяльності І. Франка.

Отже, про «Енеїду». У 1798 р. в Санкт-Петербурзі виходить невеличка книжка під назвою «Енеида на малоросійській язык перелицованная И. Котляревским», яка складалась з трьох частин, з окремими титульними аркушами кожна [6]. На окремому аркуші поміщено посвяту: «Любителям малоросійского слова усерднейше

посвящается», в кінці книги подано словник українських слів під назвою «Собрание малороссійских слов, содержащихся в Энеидѣ, и сверх того еще весьма многих иных издревле вошедших в малороссійское нарѣчіе с других языков или коренных россійских, но не употребительных». На обкладинці назва: «Малороссійская Энеида в трех частях». На виданні зазначено: Иждивением М. Парпуры. Прізвище другого видавця на книзі не зазначене, проте воно відоме дослідникам — це Йосиф Каменецький. Максим Парпура — конотопський поміщик, директор друкарні медичної колегії, в якій була видрукувана «Енеїда». Йосиф Каменецький — виходець з Чернігівщини, колишній лейб-медик при дворі Олександра I, академік Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії. Дослідники вважають основним редактором і автором «Словника» незазначеного на книзі Й. Каменецького. Свою участь у виданні Й. Каменецький засвідчив дарчим написом на примірнику «Енеїди», який до сьогодні зберігається у науковій бібліотеці АН Росії у Санкт-Петербурзі: «Императорской Рос. Академии от издателя г. надворного инспектора С.-Петербургского физиката Иосифа Кирилловича Каменецкого». Обидва видавці відзначилися як меценати значними пожертвами на освіту і науку в Україні.

Як відомо, у 1808 р. Глазунов здійснив друге видання, точніше перевидання, «Енеїди» 1798 р. Обидва видання були здійснені без згоди і відома І. Котляревського. Біографи Котляревського вважають, що М. Парпура позичив у Котляревського список поеми, щоб прочитати, а натомість видав її. Таких списків ходило по руках багато, деякі з них збереглися до сьогодні в архівах та музеях. У 1809 р. Котляревський вирішив сам видати «Енеїду» з додатком четвертої частини з присвятою С. М. К. [Семену Михайловичу Кочубею] — полтавському губернському маршалу, який фінансував видання. Тепер назва була дещо змінена — «Вергилиева Энеида. На малороссійский язык переложенная И. Котляревским. Вновь исправленная и дополненная противу прежних изданий». В кінці книги той самий словник, виправлений і доповнений, а замість передмови — «Уведомление» від автора, в якому він звинувачував видавців у переробках і помилках у попередніх виданнях. Видавця Парпуру він навіть «помістив» у пекло у вигляді «мацапури, що чужеє оддавав в печать». Багато дослідників вважали,

що Котляревський не мав рації, бо видавці з добрими намірами видали книгу, вказавши ім'я автора. Повне видання «Енеїди» вийшло у 1842 р. в Харкові. Біограф І. Котляревського Олександр Терещенко (1806–1865), який служив у Петербурзькій імператорській бібліотеці, вважав, що повне посмертне видання 1842 р. неправомірно назване «переложенная», бо вона не «переложенная», а перелицьована, тобто перероблена, а «герої епопеї заgrimовані по-українськи» [28]. Можна погодитись з ним, але цей термін вжив сам І. Котляревський у виданні 1809 р.

Як відомо, І. Котляревський не був першим серед тих, хто «перелицьовував» «Енеїду». Історичний екскурс у перелицьовання «Енеїди» подав Йосип Кобів у передмові «Вергілій і його епічна поема» до київського видання 1972 р. «Енеїди» Вергілія в українському перекладі Михайла Білика [10]. Згідно з його даними, перша пародія виникла в Італії в 1633 р., у Франції славилась поема Поля Скаррона «Вергілій навиворіт», видана у 1648–1653 рр., в якій він перетворив олімпійських богів у паризьких міщан, тому багато дослідників вбачають в «Енеїді» І. Котляревського вплив П. Скаррона. 1784 р. видає «Пригоди благочестивого героя Енея» австрієць Алоїз Блюмауер. У 1791–1796 рр. виходить «Вергилиева «Енеїда», вивороченная наизнанку» Миколи Осипова. І. Франко у статті «Українсько-руська (малоруська) література» вважає, що «Енеїду» Осипова взяв собі Котляревський за основу і «вितворив розкішні зразки українського гумору, яскраві образи з українського життя, створив поему, яка досі не втратила своєї дієвості і свіжості, тоді як його безпосередній (Осипов) і попередній віршець (Блюмауер) давно канули в забуття. «Енеїда» Котляревського дала напрям подальшому розвиткові української літератури, мотив європейський узятий через Петроград, але оброблений живою українською мовою, доповнений живим змістом з українського життя і української самобутності» [37, с. 82]. Іван Франко дорікав тим дослідникам, які вважали вплив Осипова на Котляревського визначальним. У рецензії на згадану працю Івана Стешенка він писав: «Наслідування Осипова не пошкодило йому, а показало тільки контраст: що може з теми, попсованої вже нетямущим віршоплетом, зробити правдивий талант» [35, с. 38]. Хто був читачем «Енеїди» у XVIII ст.? Дослідники вважають, що читачі були серед освічених

верств, до яких належали міщани, духовенство, нащадки козацьких старшин та заможного панства. Тому власниками примірників першого видання «Енеїди», які збереглися у бібліотеках, музеях, архівах, були як відомі вчені XIX ст., представники вищого духовенства, так і багаті власники повітових приватних бібліотек, навіть члени царської родини, книготорговці.

I. Котляревський запевняв свого біографа Степана Стеблін-Каменського, що його «Енеїду» вивіз з Москви Наполеон. Можливо, мав на це підстави, бо, як відомо, сам брав участь у війні з Наполеоном. Про це Стеблін-Каменський пише у своїй праці «Воспоминания об Иване Петровиче Котляревском (из записок старожила)»: «Между прочимъ, Котляревскій говорил иногда, что его Енеида нашлась в библиотекъ Наполеона I, завезенная имъ изъ Москвы — фактъ вероятный, но, конечно, Наполеонъ не могъ читать ее» [26, с. 17].

I. Франко чи не єдиний, кого, крім об'єктивної оцінки ролі Котляревського в історії української літератури, цікавили власне примірники першого видання «Енеїди» 1798 р., зокрема у бібліотеках Львова. У статті «Писання Котляревського в Галичині» він зазначає, що першого видання «Енеїди» 1798 р. у бібліотеках Львова не було (нагадуємо, що стаття опублікована 1898 р.). У бібліотеці Оссолінеуму було лише третє видання 1809 р., а бібліотека львівського університету мала лише посмертне видання 1842 р. Цікаво, що в «Граматиці» 1838 р. Й. Левицького, за словами Франка, цитується видання 1808 р., а в його бібліографічних записках є опис третього видання 1809 р. На які дані опирався Франко? Про те, що у Львові не було першого видання «Енеїди», свідчить, на його думку, той факт, що у «Передслів'ї» до «Русалки Дністрової» (1837) до слів у тексті передмови: «Зволила добра доля появилися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам» М. Шашкевич подає примітку: «Энеида на малороссийский язык переложенная И. Котляревским»; тричі виданая 1798, 1808 і 1809 в С.-Петербурзі» [23, с. 3]. Спостережливе бібліографічне око Франка зауважило, що це опис третього видання, а не першого. Третє видання якраз було в Оссолінеумі, і Шашкевич, на думку Франка, міг мати його в руках, оскільки користувався фондами бібліотеки. Під цим кутом зору ми переглянули щоденник

читального залу Оссолінеуму, який свого часу віднайшов О. О. Дзьобан, співробітник відділу рукописів [30]. Його оригінал зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника польською мовою. Він охоплює період від 1 грудня 1832 р. до 21 лютого 1836 р., проте «Енеїда» 1809 р. у списку виданих Шашкевичу книг не зазначена. В кінці 1836 р. «Русалка Дністрова» вже вийшла з друку. Ймовірно, можна припустити й інший варіант — Шашкевич міг здійснити опис за бібліографічним джерелом. На сьогодні можемо сказати, що на час публікації статті І. Франка про Котляревського перше видання «Енеїди» вже мала бібліотека Наукового Товариства імені Шевченка. Так, у повідомленні про засідання виділу, опублікованому у Записках НТШ за 1898 р. у книзі 3-4 (стаття Франка опублікована у книзі 6), зазначено: «Принято до відома, що д. радник Т. Ревакович дарував до бібліотеки Товариства 95 томів переважно комплетів різних часописей, що д. Н. Кибальчич з Лубен прислала до музею три оригінальні листи Т. Шевченка, що д. Ю. С. прислав «Енеїду» Котляревського з 1798 р., що д. Бородай з Петербурга прислав до бібліотеки 8 цінних книжок. Ухвалено всім тим добродіям письменно подякувати» [8]. У «Справозданні з діяльності виділу Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові за 1898» подано перелік дарів до НТШ: «Ос. Кокуревич з Плазова — 5 книжок по митрополиті Яхимовичу; о. Д. Йосифович — устав братства при Яричевській церкві з кінця XVIII в.; сов. Т. Ревакович — 95 томів комплетів різних часописей; д. Кибальчич три оригінальні листи Шевченка; Е. С. з К. — «Енеїду» Котляревського з 1798 р.; О. Бородай — 8 рідких книжок...» [25]. Як бачимо, в обох повідомленнях ідентифіковані всі дарителі, крім одного, який фігурує під двома криптонімами Е. С. з К. та Ю. С. На наше переконання, цією особою був не хто інший, як Евфимій (Юхим) Січінський — православний протоієрей Олександро-Невського кафедрального собору у Кам'янці-Подільському, відомий історик, релігієзнавець, організатор і керівник церковного історико-археологічного товариства на Поділлі, засновник історико-археологічного музею і бібліотеки в Кам'янці-Подільському, дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка у Львові та Українського Наукового Товариства у Києві. Прізвище його походить від назви села Січинці на Поділлі,

в якому народився його прадід. З 1803 р. це прізвище перетворилося на Сіцинський, а первісну назву Січинський відновив його син Володимир, відомий мистецтвознавець і художник. В. Приходько, який особисто знав Сіцинського, у книзі «Під сонцем Поділля: спогади» писав: «Чи тому, що умови тодішнього політичного життя абсолютно не дозволяли широкої громадської роботи на українському ґрунті чи внаслідок свого духового стану, о. Юхим Сіцинський свою велику енергію і працьовитість, а також свою глибоку національну свідомість виявив передусім на науковому полі» [19, с. 115]. Власне всі публікації Сіцинського в Записках НТШ упродовж 1895–1908 рр. підписані Ю. С., а це були огляди епархіальних відомостей усіх східних областей України, рецензії на наукові праці, як-от «Барское староство» (1894) М. Грушевського, видання з історії церкви. Оцінку його співпраці з Науковим Товариством імені Шевченка дав І. Крип'якевич у статті «П'ятдесятиліття наукової праці Єфима Сіцинського» [13]. У «Словнику українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)» О. Дея (Київ, 1969) зареєстровано також криптонім Е. С., яким Сіцинський підписувався в «Кіевской Старине» 1891 р. та в «Трудах Подольского историко-археологического общества» (К-П) у 1904–1911 рр. До 100-річчя виходу поеми НТШ перевидане «Енеїду» 1798 р. з передмовою М. Грушевського [12] (до слова, видання «Енеїди» 1808 і 1809 рр. з бібліотеки Грушевського сьогодні зберігаються в колекції Михайла Возняка у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника), в якій він повідомляє, що перевидання здійснено за примірником Петербурзької публічної бібліотеки (тепер — Національна бібліотека Росії), копію з якого (мабуть, рукописну) зроблено ще у 1896 р. На час, коли бібліотека НТШ одержала перше видання «Енеїди», як зазначає М. Грушевський у передмові, видавці виявили багато помилок у копії. Чому ж даритель не захотів, щоб Товариство розсекретило його ім'я? Один із дослідників життя і діяльності Є. Сіцинського Анатолій Трембіцький у праці «Євфимій Сіцинський (1859–1937): наукова та громадська діяльність» [31] стверджує, що у Сіцинського була одна з найбільших на Поділлі бібліотек. Книги були помічені екслібрисом «Євфимій Іосифович Съцинскій». Примірник Наукового Товариства імені Шевченка сьогодні зберігається у відділі рідкісної книги Львівської національної

наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка. Оправа під зелено-голубий мармур з коричневими корінцями, краї блоку рівно обрізані. На внутрішній стороні оправи наліпка з написом «Бібліотека Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. інв. 2730» (закреслено 2241). На титульному аркуші стара овальна печатка Бібліотеки НТШ. Власницький напис на титульному аркуші так замальований чорним чорнилом, що ледве відчитуються дві перші букви. В інвентарній книзі бібліотеки НТШ не зазначено джерело надходження. Підтвердження того, що дарителем був Юхим Сіцинський, після тривалих пошуків знаходимо у його листі до М. Грушевського від 10 березня 1898 р. з Кам'янця-Подільського: «Високоуважаемый Михаил Сергеевич. Пислав я Вам Енеїду 1798 г. рекомендованною бандеролью. Прошу передати ту книжку в бібліотеку Вашого товариства. Хоть і не хтілося б розрізнявати мою бібліотеку, але знаю, що у Вас ся книжка принесе більше «пользы» як буде у мене лежати» [27, с. 216]. Лист підписаний криптонімом Е. С. Віктор Приходько у згаданій книзі «Під сонцем Поділля» зазначив: «Пам'ятаю, що нас, молодих українців, особливо інтригувало те, що о. Юхим був дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, і то ще в ті, дореволюційні часи, коли про це можна було говорити лише пошепки і коли це звання могло спричинити людині лише одні прикrostі» [19, с. 115]. За даними дослідника А. Трембцького, у листі до М. Грушевського у 1904 р. Сіцинський просив не друкувати його прізвища в списках членів НТШ, оскільки це «може привести до певних переслідувань владою» [31, с. 180]. У світлі цих фактів стає зрозумілим, чому даритель «Енеїди» хотів, щоб його прізвище було зашифроване. Не випадково, у наступному, 1899 р. Сіцинський став дійсним членом НТШ у першому академічному корпусі вчених у складі 32 чоловік як із західноукраїнських, так і східноукраїнських земель. У листі до Грушевського 13 жовтня 1899 р. він пише: «Приношу Вам щиру подяку за йменування мене членом Наукового товариства. Сею честью я обязан тільки Вам, бо не варт того» [27, с. 216].

Сьогодні можемо з певністю сказати, що у Львові був примірник першого видання «Енеїди» 1798 р. ще раніше, ніж згаданий примірник НТШ, проте Франко не міг про нього знати з об'єктивних причин. Тепер він також зберігається у відділі рідкісної книги

ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Оправа темно-коричнева з тисненням на корінці «Енеїда малорос». На оправі наліпка з написом «Eneida Kotliarewskiego». На звороті титульного аркуша овальна печатка з написом «Biblioteka fundacyi W. HR. Waworowskiego» і теперішній шифр бібліотеки (II Ст.2888). На с. 25 кругла печатка з написом по колу «Biblioteka W. V.». Примірник у доброму стані. Обидві печатки засвідчують останнього власника примірника, а напис від руки чорним чорнилом на авантитулі «Зубрицькій» — попереднього власника. Як і чому дістався примірник Дениса Зубрицького Віктору Баворовському?

Віктор Баворовський (1826–1894) — бібліофіл, поет, перекладач, засновник бібліотеки і музею Баворовських, родом із Золочівщини, син теребовельського підчашого Юзефа Баворовського. З 1840-х років жив у Львові. Як свідчить біограф В. Баворовського Юзеф Шоцький [42], з 1850 р. він почав збирати польські друки і ті, що стосувалися Польщі. Збір Баворовський обумовив створенням в майбутньому публічної бібліотеки, тому мав обов'язковий примірник австрійських і пруських друків, як бібліотека Оссолінеум. У 1861 р. Баворовський перевіз бібліотеку до палацу Сенявських (тепер Бібліотечна, 2). У 1855–1860-х рр. згромадив основну частину фондів — вісім бібліотек польських власників і бібліотеку Дениса Зубрицького. Польський дослідник і близький до Баворовського порадник А. Батовський вважав Бібліотеку Баворовських, Оссолінеум і Курницьку найбільшими польськими бібліотеками ХІХ ст. [41]. Бібліотека відкрилась як публічна лише у 1900 р. Ю. Шоцький пише, що нею користувались в основному вчені львівського університету та інших навчальних закладів. У 1940 р. бібліотека Баворовських була включена до складу новоствореної академічної бібліотеки у Львові. Ю. Шоцький стверджує, що у 1858 р. галицький історик Д. Зубрицький подарував свою бібліотеку (500 книг і брошур) Баворовському. Михайло Тершаковець у книзі «Галицько-руське літературне відроджене» так трактує це питання: «...бібліотека Зубрицького не пішла по чужих руках, а зберіглася по часті в Ставропігійському інституті, по часті у львівській університетській бібліотеці, по часті у бібліотеці ім. Баворовських у Львові. Першій із цих трьох інституцій подарував сам Зубрицький частину своїх книжок по смерті свого одинокого сина, десь з кінцем 1820 рр., другій дарував він

1832 р. іншу частину своїх книжок..., а третя набула решту його бібліотеки після його смерті» [29, с. 125].

Ігор Мицько у передмові до першого видання українською мовою польськомовної праці Д. Зубрицького «Хроніка Ставропігійського братства» (Львів, 2011), посилаючись на В. Вуйчика, зазначав, що неодружена донька Зубрицького по смерті батька передала його книгозбірню батьковому соратнику Антону Петрушевичу [15, с. 32]. Проте жодна з цих заяв не підтверджена документально. Єдиний архівний документ, відомий нам, зберігається у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника [16]. Це рукою Зубрицького складений польською мовою 21.VI.1856 р. список книг під назвою «Katalog książek rossyjskich i sławianskich i ich ocenienie», в примітці до якого зазначено (також рукою Зубрицького), що він одержав 1 000 злотих ринських в конвенційній монеті і зобов'язався доставити графу Баворовському дві книги, яких бракує, але які є в списку. Проте підрахована ціна становила 1 116 зл. ринських за 224 назви (304 томи). На список свого часу мені вказала науковий співробітник відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника Марія Кольбух, коли я досліджувала примірники «Русалки Дністрової». Під № 68 у списку зареєстроване перше видання «Енеїди» 1798 р. (Eneida Kotlarewskiego po malorusku. Nasladowanie trawestowanej niemieckiej Eneidy Blumauera) за ціною 3.30 злотих ринських (це у 5 разів дешевше, ніж Остромирове Євангеліє в саф'яні з золоченими берегами). Оскільки тут зазначені лише видання слов'янські, то цілком ймовірно, що інша частина бібліотеки зберігається у тих книгозбірнях (університетська, А. Петрушевича), про які говорили М. Тершаковець та І. Мицько.

Яків Головацький у некролозі Д. Зубрицького в газеті «Слово» за 1862 р. (№ 9-12) зазначив, що продаж бібліотеки був вимушеним, оскільки робота над історією Галицько-руського князівства виснажила Дениса Зубрицького, а коштів на лікування не було: «По той причине, кажется, он принужден был продать ббльшую часть богатой своей библиотеки. Граф Виктор Баворовский купил тогда у него много книг и некоторые рукописи» [4].

Особа Дениса Зубрицького, уродженця с. Батятичі на Львівщині, українського історика, етнографа, одного з керівників Ставропігійського інституту у Львові, члена-кореспондента Петербурзької АН,

доволі контроверсійна. Михайло Тершаковець у згаданій праці «Галицько-руське літературне відродженє», намагаючись об'єктивно оцінити позитивне і негативне в діяльності Зубрицького і з'ясувати причини, які штовхали його в обійми «руського міра» (по-слуговуючись сучасним терміном), все-таки назвав його духовним батьком галицьких москвофілів, «атаманом погодинської колонії» [29, с. 123-124]. Таке визначення, зрештою, дав сам собі Зубрицький у листі до М. Погодіна від 7/19 червня 1850 р., підписавшись під ним «Д. И. Зубрицкий, атаманъ Погодинской колоніи въ Галиціи» [17, с. 598]. Як історика і дослідника Львова Зубрицького позитивно оцінив І. Франко. Твір Зубрицького «Kronika miasta Lwowa» (1844) (в перекладі українською мовою І. Сварника видана 2002 р.) І. Франко відзначив, як «перший у руській історіографії твір, опертий у значній частині на архівних студіях» [32, с. 297]. Це відзначила Мирослава Циганик у статті «Постать Дениса Зубрицького в наукових візіях Івана Франка» [38]. Дослідники життя і діяльності Зубрицького віддають належне його праці «История древнего Галичско-Русского княжества» в трьох томах (1852–1855), в якій він спростував твердження польських історіографів про те, що Волинь і Галичина були споконвічними польськими землями.

Від кого і коли одержав «Енеїду» Д. Зубрицький встановити не вдалось. Можна припустити, що від Михайла Погодіна, з яким листувався впродовж 1839–1861 рр. Опубліковані листи Зубрицького до Погодіна у згаданому виданні «Письма к М. П. Погодину из славянских земель» свідчать, що вони інтенсивно обмінювалися виданнями. Так, у листі від 26 лютого 1841 р. Зубрицький дякує за надіслані через книготорговця Гартенштайна у Бродах книги, щоправда вказівки саме на видання «Енеїди» в листах немає. Ніл Попов, упорядник листів до Погодіна, у передмові до публікації листів Зубрицького зазначив: «Русинские писатели и ученые: Мих. Малиновский, Я. О. Головацкий, А. С. Петрушевич, И. Гушалевиич, Ис. Шараневич и другие одолжены многимъ какъ богатой библиотекъ 3-го [Зубрицького], такъ и его совѣтамъ» [18, с. 542]. Якби Зубрицький одержав її до 1836 р. (тобто з іншого джерела), то Я. Головацький, який видавав «Русалку Дністрову», міг би про це знати, оскільки користувався бібліотекою Зубрицького, про що свідчить сам у листі до А. Петрушевича від 23.10.1857 р.

«Г-н Денис продал свою бібліотеку графу Баворовському, тепер я обмежений на свою собственую и чувствую повременем недостаточность ея. По той причине я должен прибегать к Вашему книгохранилищу и, кажется, не однажды еще буду требовать Вашей благосклонности» [14]. Як свідчать архівні дані, зокрема рукописний список, складений А. Петрушевичем 1847 р. «Роспись собственнымъ русскимъ книгам [21], на який посилається у своїх працях про формування славистичної бібліотеки А. Петрушевича О. М. Колосовська [11], у бібліотеці А. Петрушевського також був примірник першого видання «Енеїди». Сьогодні у відділі рідкісної книги ЛННБ України ім. В. Стефаника, де зберігається бібліотека А. Петрушевича, згідно з каталогами, його немає. Отже, цінна бібліотека Дениса Зубрицького, як і інші українські приватні бібліотеки відомих діячів, заслуговує на вивчення, але це об'єкт для наших дослідників українських колекцій і збірок.

Примірник першого видання «Енеїди» з 2003 р. зберігається також у відділі стародруків і рукописів ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Його передала як дар бібліотеці громадська діячка українського походження з Канади Стефанія Звонюк 21 липня 2003 р. Про цю акцію інформувала львівська преса, зокрема газета «Поступ» подала виступ Стефанії Звонюк при передачі книги до фондів бібліотеки: «... З тих всіх речей, що ми в 1944 р. залишили в Борисполі, родичка мого чоловіка, яка приїхала до Канади, привезла мені цю книжку. Книжка була власністю мого батька, Володимира Винницького, який колись працював учителем у Яворові Львівської області. На першій сторінці написано, що він одержав цю книжку від пані О. Прийми. Я відшукала в довіднику* Івана Прийму, який виявився директором української гімназії в Яворові. Іван Прийма перед I Світовою війною потрапив у полон і був вивезений у Росію. Потім він дістав чек до Полтави і, правдоподібно купив там цей примірник. А як повернувся до Яворова, то привіз цей примірник зі собою» [40]. Наше дослідження життєвого

* Очевидно, йдеться про видання «Енциклопедія українознавства : словникова частина» (Париж; Нью Йорк, 1976, с. 2333), в якому є коротка довідка про Івана Прийму.

шляху першого власника «Енеїди» Івана Прийми свідчить, що не все у цих спогадах достовірне, як і у всяких спогадах. Але спершу про Стефанію Звонюк. Життєвий шлях С. Звонюк (1920–2015) докладно висвітлила Олена Ємченко у некролозі [7], до якого додала спогад самої Стефанії про дитячі роки. Народилася вона у Чернівцях. Коли мала два роки, сім'я переїхала в Яворів, де батько одержав посаду вчителя в державній польській учительській гімназії (за джерелом — це була українська приватна гімназія, в якій викладовою мовою була польська, а українська мова — обов'язковою). У цій гімназії* Стефанія одержала середню освіту, а педагогічну здобула у Стрию, куди родина переїхала 1937 р. Закінчила також Музичний інститут ім. Лисенка, а під час Другої світової війни два семестри вчилася на агрономічному факультеті Львівського університету, бо це давало можливість не їхати на примусові роботи до Німеччини. У 1944 р. разом з чоловіком Михайлом Звонюком виїхала спершу до Австрії (в табори в Ляндеку), потім через Францію до Канади. В Канаді працювала в українських громадських організаціях, вчителювала, у 1989–2010 роках — фінансовий секретар Комітету фонду «Поміч Україні» при Суспільній Службі Українців Монреаля. Про батька Стефанії Володимира Винницького відомостей не вдалося знайти.

Хронологію життя Івана Прийми довелося встановлювати по багатьох джерелах, матеріали в яких не мали безпосереднього стосунку до його особи. Найпершу згадку знаходимо у статті Тараса Романюка про Ярослава Пастернака [20]. Іван Прийма згаданий у контексті діяльності батька Я. Пастернака — о. Івана Пастернака, який у 1891 р. обіймав посаду помічника пароха в Хирові (тепер — Львівська область). Отець Іван Пастернак займався і громадською діяльністю. Коли у Хирові дещо пізніше з'явився «свідомий і діяльний гімназійний професор» Іван Прийма, громадське життя оживилось. З його ініціативи у 1894 р. засновано товариство «Власна поміч», головою якого став Ю. Гладилевич, заступником о. Іван Пастернак. У Хирові було також відновлено читальню «Просвіти». За поданими у статті Т. Романюка даними з газети «Діло» (1894 р.), до складу

* Тепер — Яворівська гімназія ім. Осипа Маковея.

Виділу «Просвіти» увійшли: Ю. Гладилевич — голова, Іван Мозола — заступник, Іван Прийма — касир, Василь Пристай — бібліотекар, о. Іван Пастернак — секретар.

У 1895 р. І. Прийма вже з'являється у Перемишлі, про що свідчать спогади Степана Шаха [39]. У списку першого учительського збору на 1895/96 шкільний рік «усамостійненої» (термін С. Шаха) гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі під № 5 зазначено: «Дійсний учитель Іван Прийма (що прийшов до перемиської гімназії з приватної польської гімназії оо. єзуїтів у Буньковичах біля Хирова), в часі 1-ої Світової війни організатор укр. гімназії в Полтаві, за большевицької влади помер трагічно в тюрмі у Харкові) — латина і грека [39, с. 26]. Тут же поміщено групове фото першого учительського збору 1895/96 р., на жаль, особи, крім директора Гр. Цегельського, не ідентифіковані. У Перемишлі І. Прийма перебував щонайменше до початку 1900-х років, оскільки в іншому джерелі знаходимо відомості, що ще в 1899 р. він організував поїздку хору «Перемиського Бояна» по містах Галичини [5, с. 129]. Уже в 1904 р. його прізвище знаходимо серед професорів Кіцманської гімназії на Буковині. Володимир Кміцикевич згадує, що у Кіцмані в 1904 р. була відкрита нова «утраквістична» (державна німецько-українська) гімназія. «Працював у цій школі, а опісля і в Черновецькій проф. Ів. Прийма. Меткий, справний та добре заслужений організатор читалень, «Січей» та міщанства; і тут, і там в Чернівцях, проводив хором, улаштовував концерти й театральні вистави (самий нераз і суфлерував). Це була дуже жива, рухлива, непосидюча вдача; пішов на В. Україну — по кращу долю і загинув в більшовицькій тюрмі в Харкові» [9, с. 186]. Про період життя в Яворові відомостей найменше. На сайті Яворівської гімназії ім. О. Маковоя у списку директорів (або, як зазначено, управителів) гімназії від часу її створення у 1909 р. Іван Прийма зазначений як директор у 1912–1914 рр. Серед директорів такі відомі діячі, як Теофіл Грушкевич, Осип Турянський, Микола Чайковський.

Перша світова війна кардинально змінила долю тодішнього директора Яворівської гімназії. Після окупації російськими військами Східної Галичини у вересні 1914 р. у всіх містах почалися арешти українських діячів — послів до парламенту, священників, професорів, директорів банків, музеїв, адвокатів та ін. Серед них були,

як відомо, митрополит Андрей Шептицький, директор Національного музею Іларіон Свенціцький, письменниця Костянтина Малицька, громадський діяч Кость Паньківський та багато інших. У списку Загальної Української Ради «В справі вивезених росіянами», опублікованому у 1916 р., зазначені прізвища закладників з вказівкою місця їх перебування в Росії. Серед вивезених з Яворова, яких «поселили» у Полтаві, зазначені: «Прийма Іван — директор гімназії у Яворові (Полтава, губернска земска больниця), о. [Йосиф] Чайківський, катехит гімназії з Яворова (Полтава, городська поліція), Боцюрків Іларіон, адвокат з Яворова (Полтава)» [3]. «Заручники з Яворова прибули до Полтави 18 липня 1915 р. й мали помандрувати далі — до Чернігова, а звідти, ймовірно, й до Сибіру. Залишилися вони у Полтаві заходами відомого письменника В. Г. Короленка» [22, с. 153-154]. Галичани-виселенці брали активну участь у роботі українських культурно-освітніх інституцій в Полтаві, зокрема «Українського клубу». Після українських революційних подій 1917 р. вони взялися за розбудову української державності. «Галицькі українці на Наддніпрянщині займали посади учителів українських гімназій, працювали як інженери, кооператори, газетярі, зміцнюючи своїми фаховими знаннями й національною свідомістю не надто численні лави української свідомої інтелігенції» [2, с. 293].

Про участь Івана Прийми у громадському житті Полтави 1917–1921 рр. О. Рубльов пише на основі архівних документів, спогадів директора Товариства «Міщансько-ремісничого союзу кредитового» Михайла Скальського, тодішнього полтавського губернського комісара освіти Віктора Андрієвського та ін. у згаданій статті «Західноукраїнська інтелігенція у Наддніпрянщині (1914–1921 рр.)». Перша українська гімназія ім. І. Котляревського була створена у Полтаві влітку 1917 р. «Тимчасовим директором, після моїх рекомендацій, — згадує Віктор Андрієвський, — було призначено вже кілька разів згаданого мною директора Яворівської гімназії Івана Прийму. Проти нього одразу ж почався похід наших москвофілів, бо він був і скрізь виступав одверто, як гарячий і безкомпромісовий патріот–Українець. Але він за рік так поставив свою гімназію, що його заслуги мусіли признати навіть його вороги...» [1, с. 169].

23 березня 1917 р. Іван Прийма як управитель першої української гімназії ім. І. Котляревського у Полтаві посилає вітання від Галичини українському вічу у Полтаві [2, с. 293]. За словами В. Андрієвського, І. Прийма звертався і до Української Центральної Ради у Києві з вимогою пришвидшити українізацію в галузі освіти. Прийму вразило вбивство 30 липня 1918 р. у Полтаві більшовиками Зінківського повіту тодішнього генерального комісара освіти УНР Івана Стешенка, якого знав особисто. Він бере участь у проходах тіла І. Стешенка до Києва: «Над труною говоримо короткі промови я, Товкач* та Іван Прийма — Галичанин, директор Яворівської гімназії і директор першої української гімназії у Полтаві. Він у своїй дуже палкій промові призиває Українців до помсти Москвинам, звертається до молодого Стешенка** і закликає його, щоб ціле своє життя пам'ятав, хто є убійцем його батька» [1, с. 136].

Після поразки УНР Прийма разом з іншими освітянами Полтави взяв участь в організації першої підпільної антирадянської організації «Комітет звільнення України» (деякі сучасники Прийми у спогадах помилково називають його «Спілка визволення України») або «Повстанський Комітет». Учасники були заарештовані восени 1920 р., але Прийма якраз поїхав до родини в Галичину і спершу уник арешту. «Коли ж він повернувся і довідався, що трапилося, то замість того, щоб негайно зникнути з Полтави, а до цього була повна можливість (втечею тоді багато спасалося) наївний дідусь приступив до роботи в гімназії. Старий ентузіаст не схотів кидати улюбленої роботи й недооцінив небезпеку від ЧК. Та пройшов деякий час, і його заарештували, а в кінці зими (на початку 1921 р.) привезли в Харків разом з двома учнями-гімназистами» [24, с. 174-175]. Прийму були б розстріляли, як і інших учасників комітету, але він захворів на тиф, потрапив у тюремну лікарню, де не було догляду, і помер.

* **Товкач Костянтин Іванович** — релігійний, громадський і політичний діяч, у 1917 р. — голова міської думи у Полтаві, 1918–1919 рр. — генеральний суддя УНР, репресований у справі СВУ.

** **Стешенко Ярослав Іванович** — український книгознавець і бібліограф, науковий співробітник УНІК та журналу «Бібліологічні вісті». Репресований, загинув у 1939 р. на Колимі.

Книгу привіз І. Прийма до Яворова, ймовірно, під час візиту до родини у 1920 р. Від кого придбав її встановити неможливо. Д. Соловей у згаданій праці [24, с. 96] пише, що українську книжку на Полтавщині до лютневої революції можна було купити в книгарні видавця і книготорговця Г. І. Маркевича та в невеликій новій українській книгарні, яку відкрила після революції 1905 р. Стара Полтавська Українська Громада. Не секрет, що після жовтневої революції було багато розгромлено як матеріальних, так і художніх цінностей в музеях, бібліотеках, маєтках і часто книжку можна було купити на ринках. Так чи інакше, але після довгих митарств її першого власника Івана Прийма та самої книги вона повернулася в Україну. Примірник дуже пошкоджений і це цілком зрозуміло. Папір з плямами на окремих аркушах. Відсутня видавнича обкладинка, верхня і нижня кришки пізнішої оправки відірвані, на аркуші з посвятою «любителям малоросійського слова» цифрові записи (очевидно, грошові рахунки). На титульному аркуші першої частини олівцем запис рукою Володимира Винницького: «Від О. Приймової отримав 20/4 1925».

Так кожен примірник «Енеїди» має свою історію. Наступні наші дослідження виявлених примірників першого видання «Енеїди» у бібліотеках, музеях, архівах України, Росії, Чехії, Німеччини, США розкриють ще багато цікавих імен та історій поширення «Енеїди» 1798 р. у світовому культурному просторі, але про це вже в наступних публікаціях.

1. *Андрієвський В.* З минулого : в 2 т. Т. 2 : Від Гетьмана до Директорії. Ч. 1: Гетьман / *Віктор Андрієвський.* — Берлін, 1923. — 262 с.
2. *Басара-Тиліцак Г.* На шляху до злуки: галицький чинник у розвитку української національної ідентичності на Наддніпрянщині (1917 — початок 1919 рр.) / *Галина Басара-Тиліцак* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2009. — Вип. 18. — С. 289-299.
3. В справі вивезених росіянами // Діло. — 1916. — 16 лют.
4. [Головацький Я.]. Денись Зубрицькій : (Некролог) / *Я. Ө Г.* // Слово. — 1862. — № 12. — С. 45.
5. *Гриневецький І.* Учителі середніх та вищих шкіл і культ нашої музики й пісні / *Іларіон Гриневецький* // Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська громада» : ювіл. наук. збірник. — Львів : накладом т-ва «Учительська Громада», 1935. — С. 125-132.

6. Енеида на малоросійській язык перелицованная И. Котляревским. Часть I. С дозволення Санктпетербургской цензуры. Иждивением М. Парпуры. — В Санктпетербургъ, 1798 года. — [4], 32, 38, 72, 24 с.
7. *Ємченко О.* Обличчя громади: Стефанія Звонок [Електронний ресурс] / *Олена Ємченко*, Монреаль // Новий шлях : укр.-канад. новинний портал. — 2015. — 11 листоп. — Режим доступу: <http://www.newpathway.ca>. — Назва з екрана.
8. Засідання виділу (від загальних зборів) // Записки НТШ. — 1898. — Кн. 3/4. — С. 2. — Розділ «З Товариства».
9. *Кміщикевич В.* Українська середня школа на Буковині / *Володимир Кміщикевич* // Двадцятьп'ятиліття товариства «Учительська громада» : ювіл. наук. збірник. — Львів : накладом т-ва «Учительська Громада», 1935. — С. 181-189.
10. *Кобів Й.* Вергілій і його епічна поема / *Йосип Кобів* // П. Вергілій Марон. Енеїда : в 12 кн. / з лат. пер. *Михайло Білик* ; переклад звирив і зредагував *Борис Тен* ; передм. написав, комент. та словник склав *Йосип Кобів*. — Київ : Дніпро, 1972. — С. 5-20.
11. *Колосовская О. М.* Библиотека Антония Петрушевича — универсальное славистическое собрание второй половины XIX — начала XX в. / *Колосовская О. М.* // Библиотеки национальных академий наук : проблемы функционирования, тенденции развития. — 2008. — Вып. 6. — С. 379-391.
12. *Котляревський Іван.* Перше виданє Енеїди І. Котляревського, передруковане в столітню річницю його / передм. *М. Грушевського* «Перші видання «Енеїди» Котляревського», с. I–III. — У Львові. Коштом і заходом Наукового товариства ім. Шевченка, 1898. — III + 113 + IV с. — (На памятку столітних роковин відродження українсько-руської літератури).
13. [*Крип'якевич І.*]. П'ятдесятиліття наукової праці Єфима Сіцинського / *І. К-ч* // Записки НТШ. — 1931. — Т. 151. — С. 217-223.
14. Лист Я. Головацького до А. Петрушевича 23.10.1857 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 77, оп. 4, спр. 137. — Арк. 32.
15. *Мицько І.* Денис Іванович із Зубриці Зубрицький / *Ігор Мицько* // *Зубрицький Д.* Хроніка Ставропігійського братства / пер. укр. мовою *Івана Сварника*. — Львів : Апріорі, 2011. — С. 27-56.
16. Опис бібліотеки Д. Зубрицького, проданої гр. Баворовському з поданням цін // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 206, од. зб. 921, п. 27.
17. Письма Дениса Зубрицкого // Письма к М. П. Погодину из славянских земель. — Москва, 1880. — Вып. III-й (и последний). — С. 538-621.

18. *Попов Н.* Письма Дениса Зубрицкого : [вступ. ст. і публ.] / *Нил Попов* // Письма к М. П. Погодину из славянских земель. — Москва, 1880. — Вып. III-й (и последний). — С. 538-545.
19. *Приходько В.* Під сонцем Поділля : спогади / *Віктор Приходько*. — 4-те вид. ч. 1. — Нью-Йорк ; Мюнхен, 1967. — 183 с.
20. *Романюк Т.* Ярослав Пастернак: родина, особистість, творчість / *Тарас Романюк* // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Львів, 2010. — Вип. 14. — С. 454-493.
21. Роспись собственнымъ русскимъ книгамъ // ЦДА України у Львові. — Ф. 765, оп. 1, спр. 2. — Арк. 1-3.
22. *Рубльов О.* Західноукраїнська інтелігенція у Наддніпрянщині (1914–1921 рр.) / *О. Рубльов* // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. : зб. наук. праць, присвяч. пам'яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. — Київ, 2004. — Т. 1. — С. 141-193.
23. Русалка Днѣстровая: Ruthenische Volkslieder. — У Будимѣ : Письмом Корол. Всеучилища Пештанского, 1837. — 136 с.
24. *Соловей Д.* Розгром Полтави : спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921 / *Дмитро Соловей*. — Вінніпег : Тризуб, 1974. — 207 с.
25. Справоздання з діяльності віділу Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові за 1898 // Записки НТШ. — 1899. — Кн. 1. — С. 18-19. — Розділ «З Товариства».
26. *Стеблин-Каменский С.* Воспоминанія объ И. П. Котляревскомъ (изъ записокъ старожила) / *Стеблин-Каменский Степан*. — Полтава : Тип[огр.] Пигуренко, 1869. — 32 с.
27. *Тарасенко І.* Листи Ю. Й. Січінського до М. С. Грушевського : [вступ і публікація листів 1891–1910 рр.] / *Тарасенко Інна* // Проблеми країн Центральної та Східної Європи : зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 2011. — С. 212-222.
28. *Терещенко О. В.* Іван Петрович Котляревський / *Терещенко О. В.* // Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. — Київ, 1969. — С. 23. — Вперше опубл. рос. мовою: Основа, 1862, кн. 2.
29. *Тершаковець М.* Галицько-руське літературне відроджене / *Михайло Тершаковець*. — Львів, 1908. — 166 с.
30. 1832 р., грудня 1 — 1836 жовтня 8 (Львів). — Із «Щоденника» читального залу бібліотеки Інституту Оссолінських у Львові про видачу книг студентам університету М. Шашкевичу, І. Вагилевичу та Я. Головацькому // «Русалка Дністрова» : документи і матеріали / упоряд.: *Ф. І. Стеблій, О. А. Купчинський* та ін. — Київ, 1989. — С. 18-51.

31. *Трембіцький А.* Євфимій Сіцінський (1859–1937): наукова та громадська діяльність / *Анатолій Трембіцький.* — Хмельницький, 2009. — 299 с.
32. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / *Франко І.* // Зібрання творів : у 50 т. — Київ, 1986. — Т. 41. — С. 194-470.
33. *Франко І.* Народний празник / *Іван Франко* // Громадський голос. — 1897. — № 11.
34. *Франко І.* Писання Котляревського в Галичині / *Іван Франко* // Записки НТШ. — 1898. — Т. 26, кн. 6. — С. 1-14.
35. *Франко І.* [Рецензія] / *Іван Франко* // Записки НТШ. — 1898. — Т. 26, кн. 6. — Рец. на статтю: И. П. Котляревский и Осиповъ и ихъ взаимоотношенія / *Стешенко И.* // Киевская Старина. — 1898. — Июль, август, сентябрь, октябрь. — С. 1-82.
36. *Франко І.* [Рецензія] / *Іван Франко* // Записки НТШ. — 1898. — Т. 26, кн. 6. — С. 40-43. — Рец. на статтю: Малорусская и другія бурлескныя (шутливыя) Энеиды / *Дашкевичъ Н.* // Киевская Старина. — 1898. — Сентябрь. — С. 145-188.
37. *Франко І.* Українсько-руська (малоруська) література / *Іван Франко* // Зібрання творів: у 50 т. — Київ, 1986. — Т. 41. — С. 74-100. — Вперше опубл.: Slovanský přehled. — 1898. — N 1, 2 ; 1899. — N 6.
38. *Циганик М.* Постать Дениса Зубрицького в наукових візіях Івана Франка / *Мирослава Циганик* // Вісник Львівського університету. Сер. філологічна. — 2015. — Вип. 62. — С. 229-236.
39. *Шах С.* Де срібнолентий Сян пливе : іст. нарис держ. укр. гімназії в Перемишлі / *Степан Шах.* — Мюнхен : накладом Т-ва «Рідна Школа» в Німеччині, 1977. — 146 с.
40. *Шерстило І.* Перша «Енеїда» у Львові / *Ірина Шерстило* // Поступ. — 2003. — 22 лип.
41. *Batowski A.* O bibliotece i przyszłym zakładzie naukowym im. Baworowskich / *A. Batowski* // Czas. — 1861. — N 81-86.
42. *Szocki J.* Wiktor Baworowski / *Jozef Szocki* // Cracovia Leopolis: сайт журналу. — Уривок з кн. *Szocki J.* Księgozbiory domowe w Galicji Wshodniej, 1772–1918. — Kraków, 2001. — 352 s.